

PATRISTICA

PATRISTICS

O explicare bizantină în versuri a dumnezeieștii Liturghii

arhid. Ioan I. Ică jr¹

Abstract: Studiul prezintă tradiția scrisă a unui poem didactic scris pe la anul 1200, editat pentru prima dată în 1958 de bizantinologul iezuit Pericles Joannou, purtând în epocă titlul generic *Hermeneia tēs theias Leitourgias*, și fiind considerat că rezumă în 257 de versuri tâlcuirile Sfântei Liturghii realizate în Bizanț de către Nicolae al Andidei și Gherman al Constantinopolului. Atribuit în mod eronat de către critici lui Mihail Psellos, poemul a fost compus pentru a fi învățat pe de rost de viitorii candidați la preoție greci din Salento, în cunoscuta mănăstire Aghios Nikolaos Kasoulon/Casole, lângă Otranto, în sudul Italiei, fiind, de fapt, un mic manual cu instrucțiuni liturgice pentru clerici, îndeosebi diaconi.

Keywords: byzantine tradition, Liturgical commentary, Nicolaos of Andida, *Protheoria*, Mihail Psellos, byzantine didactical poems

I

În monografia sa clasică din 1966, de referință încă, despre comentariile bizantine ale dumnezeieștii Liturghii din secolul VII până în secolul XV, benedictinul René Bornert² și-a concentrat investigațiile asupra celor cinci mari explicări ale misterului liturgic alcătuite în acest interval de timp, care coincide cu cel al existenței Imperiului Bizantin. Interval jalonat la cele două extremități ale sale de complexa și inclasabila „Mistagogie” a sfântului Maxim Mărturisorul († 662) și de amplul „dialog despre

¹ Arhid. Dr. Ioan I. Ică jr este profesor la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Email: ioan.ica@ulbsibiu.ro.

² René Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle* (Archives de l’Orient chrétien 9), Paris, 1966.

dogmele și rânduielile Bisericii” al sfântului Simeon al Tesalonicului († 1429), ambele însă mai degrabă tratate teologice panoramice, fiecare cu specific propriu. Exegeze liturgice bizantine propriu-zise apărute în acest interval sunt de fapt trei: „Relatarea și viziunea mistică [*Historia kai theōria mystikē*] despre biserică și Liturghie” a sfântului patriarh al Constantinopolului, Germanos I (inceputul secolului al VIII-lea, cca 730), „Considerația preliminară [*Protheōria*] despre simbolurile și tainele Liturghiei”, a episcopului provincial bizantin Nicolae/Teodor al Andidei (sfârșitul secolului al XI-lea, cca 1080), și capodopera incontestabilă a genului: „Explicarea dumnezeieștii Liturghii” a umanistului laic, sfântul Nicolae Cabasila (sfârșitul secolului al XIV-lea, cca 1370)³. Comentariul liturgic bizantin „clasic” a fost cel al patriarhului Germanos, a cărui mistagogice a reprezentat o sinteză în cheie iconică a dublului simbolism liturgic patristic, ceresc și istoric, al misterului pascal. Comentariul lui Nicolae al Andidei a reprezentat o tentativă de revizuire a simbolismului liturgic germanian în sensul unei mistagogii alegorice, în care Liturghia devine o icoană rituală a întregii vieți a lui Hristos, de la Întrupare până la Înălțare. Comentariul lui Nicolae Cabasila a revizuit în sens realist revizuirea alegorică andidană, în sensul unei mistagogii realist-simbolice, ca recentrare euharistic-sacramentală a celebrării misterului liturgic.

În câteva pagini rapide⁴, R. Bornert semnala existența câtorva comentarii liturgice „derivate” și „minore”, doar parțial, defectuos sau deloc editate, apărute în intervalul perioadei dintre Nicolae al Andidei și Nicolae Cabasila, o perioadă nu de creație, ci de „obscură compilație”. Compoziții umile ale unor autori necunoscuți, „nici teologi profani, nici scriitori iscusiți”, comentariile „minore” au totuși interes nenegligabil, acela de a reflecta o „spiritualitate liturgică medie”, lăsându-ne „să întrezărim în ce spirit participau la Liturghie credincioșii obișnuiți, partea cea mai numeroasă a Bisericii”⁵. La rubrica de comentarii liturgice „derivate”, R. Bornert trece în revistă două compoziții: o „compilație anonimă” și un „poem didactic”.

„Compilația anonimă”⁶ e alcătuită din pasaje extrase din comentariul lui Nicolae al Andidei și preluări libere din cel al lui Germanos, doar parțial editată sub numele patriarhului Sofronios al Ierusalimului⁷, care nu poate fi însă sfântul Sofronie al

³ Textul în traducere al tuturor acestor comentarii cu o discuție mai amplă și dosarul complet al întregii chestiuni, la diac. Ioan I. Ică jr, *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului — integrala comentariilor liturgice bizantine. Studii și texte*, Sibiu, 2011.

⁴ R. Bornert, *op. cit.*, pp. 206-211.

⁵ *Ibidem*, p. 213. Bornert oferă nu o listă completă, ci doar titlurile câtorva opusculă descoperite în fondurile manuscrise mai mult întâmplător decât printr-o cercetare științifică. O astfel de investigație are în curs de desfășurare liturgistul rus pr. prof. Mihail Jeltov de la Academia Teologică din Moscova.

⁶ *Ibidem*, pp. 210-211.

⁷ De Angelo Mai, 1840, ed. reluată în *PG* 87/3, 3981-4001. Studiată de N. Krasnoselțov/H. Θ. Κρασносельцевъ, *О древних литургических толкованиях*, Odessa, 1894.

Ierusalimului († 638), ci eventual Sofronios III al Ierusalimului (1235–1273) (cel mai vechi manuscris atestat fiind din secolul al XIII-lea).

„Poemul didactic”⁸ era cunoscut ca o explicare în 257 de versuri „politice” a Liturghiei, scrisă de faimosul umanist și polihistor bizantin Mihail Psellos (1018–1078), sub numele căruia fusese editată în 1958 de bizantinologul iezuit Pericles Joannou⁹. R. Bornert a adoptat și el paternitatea pselliană a poemului, Constantin/Mihail Psellos fiind bine cunoscut ca autor al câtorva zeci de poeme didactice¹⁰, multe dintre ele compuse în calitate de pedagog al viitorului împărat Mihail VII Dukas (1067–1078). Pășind în acest sens pe urmele prefectului Bibliotecii Vaticanului Lorenzo Zaccagni († 1712), care realizase în 1677 o primă ediție și traducere latină a poemului, dar și a comentariului liturgic al lui Nicolae al Andidei, rămase însă în manuscris¹¹. L. Zaccagni semnalase cu acel prilej și numeroasele puncte comune între poemul „psellian” și comentariul „andidan”. Ele sunt inventariate și de R. Bornert, care conchidea de aici că am avea în mod limpede de-a face cu un „comentariu derivat”, un rezumat și o adaptare în versuri de către Psellos a „Protheoriei” lui Nicolae al Andidei.

Plecând de la poemul didactico-liturgic psellian, R. Bornert fixa și data comentariului liturgic al episcopului Nicolae al Andidei între anii 1054 și 1067. Datarea a fost infirmată însă de cercetarea mai riguroasă a manuscriselor bizantine. Asumpționistul Jean Darrouzès edita parțial în 1974¹² un tratat al lui Nicolae al Andidei împotriva azimelor (existent în două manuscrise târzii existente unul la București, altul la Ierusalim) scris în anii 1095–1099. Episcopul Andidei citează aici comentariul liturgic ca pe o scriere mai veche, ceea ce permite datarea scrierii „Protheoriei” cândva în deceniul 1085–1095. Cu aceasta însă era infirmată și teza paternității pselliene a poemului didactico-liturgic bizantin editat de P. Joannou.

⁸ R. Bornert, *op.cit.*, pp. 207-209.

⁹ Pericles Joannou, „Aus den unedierten Schriften des Psellos: das Lehrgedicht zum Messopfer und der Traktat gegen die Vorbestimmung der Todesstunde”, *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958), pp. 1-9.

¹⁰ Ediția lor critică (publicată de Lenard Westernik, *Michaelis Pselli Poemata*, Teubner, Leipzig, 1992) conține 92 de poeme: 52 autentice (între care la Psalmi, la Cântarea Cântărilor, despre dogme și despre sinoade, dar și rezumate ale gramaticii, retoricii, dreptului și medicinii) și 40 „spuria” (între care e editat și cel despre Liturghie, nr. 56).

¹¹ Sub numele lui Teodor al Andidei, *Protheoria* a fost editată de Angelo Mai, *Spicilegium Romanum* IV, Roma, 1840, p. 31-48, reluată în *PG* 87/3, col. 3981-4001. Traducere românească și introducere în diac. Ioan I. Ică jr, *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului — integrala comentariilor liturgice bizantine. Studii și texte*, Sibiu, 2011. p. 285-314.

¹² Jean Darrouzès, „Nicolas d’Andida et les azymes”, *Revue des études byzantines* 32 (1974), pp. 305-316.

Clarificări definitive nu puteau veni decât de la o investigație meticuloasă a întregii tradiții manuscrise a poemului. Investigația a fost realizată de André Jacob într-un studiu analitic definitiv, publicat în 1977–1979¹³, și rezultatele ei sunt revelatoare. Poemul comentariu liturgic există copiat în cinci manuscrise (plus cel din 1677, copiat de Zaccagni), trei dintre ele din secolul al XVI-lea și două din secolul al XIII-lea. Două dintre cele vechi îl transcriu anonim cu titlul generic *Hermeneia tēs theias Leitourgias*. Niciunul dintre ele nu are exact același text, ci poemul apare cu 257, 263, 265, 266, 273, ba chiar 287 de versuri (datorită unei interpolări privind necesitatea ritului „căldurii”, *zeon*: introducere în potir înainte de împărțășire a unei cantități de apă fierbinte). Toate cele cinci manuscrise sunt copiate în sudul Italiei, mai exact în zona elenofonă Salento¹⁴. Concluzia care se impune e aceea că „adaptarea în versuri a Protheoriei lui Nicolae al Andidei, fals atribuită lui Psellos” este, în realitate, „un opuscul didactic otrantez”. Cel mai probabil a fost compus pentru a fi învățat pe de rost de viitorii candidați la preoție greci din Salento, în cunoscuta mănăstire Aghios Nikolaos Kasoulon/Casole, lângă Otranto¹⁵. Chiar și lipsit de aura de celebritate a numelui lui Psellos, „acest modest opuscul didactic dă mărturie nu mai puțin interesantă despre cultura religioasă și formare preoților în Salento-ul medieval¹⁶.

Comentariul liturgic anonim în versuri a atras recent atenția excelentului teoretician al artei bizantine american Roland Betancourt (University of California, Irvine), care într-un dens studiu a publicat o traducere engleză prefațată de un amplu studiu introductiv¹⁷. Lectura oferită e motivată de interesul textului pentru abordarea iconic-tipologică a Economiei mântuirii și Liturghiei tipice atât pentru practica liturgică, cât și

¹³ André Jacob, „Un opuscul didactique otrantais sur la Liturgie eucharistique: l’adaptation en vers, faussement attribuée à Psellos, de la Protheoria de Nicolas d’Andida”, *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, n.s. 14–16 (1977–1979), pp. 161-178.

¹⁴ Cum arată unul dintre manuscrise, care adaugă șase versuri pentru a justifica practica locală a împărțășirii Agnețului înainte de împărțășire în trei, nu în patru părți, cf. St. Parenti, „La frazione in tre parti del Pane Eucaristico nella Liturgia Italo-Bizantina”, *Ecclesia Orans* 17 (2000), pp. 203-227.

¹⁵ Întemeiată în 1099 de pustnicul Iosif, cunoscută dintr-un important Typikon redactat în 1160 (ed. G. Cozza-Luzi, 1905; cf. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Dumbarton Oaks, Washington DC, 2000, pp. 1319-1330), și prin activitatea literară și diplomatică a egumenului Nikolaos/Nektarios (1219–1235), abația greacă San Nicola di Casole, important centru de cultură teologică bizantină din sudul Italiei, a fost distrusă de otomani în timpul asediului și devastării orașului Otranto din 1480.

¹⁶ A. Jacob, *op.cit.*, pp. 177-178.

¹⁷ Roland Betancourt, „A Byzantine Liturgical Commentary in Verse. Introduction and Translation”, *Orientalia Christiana Periodica* 81 (2015), pp. 433-472. Profesorul R. Betancourt este autorul importantelor monografii: *Sight, Touch, and Imagination in Byzantium*, Cambridge UP, 2018, și *Performing the Gospels in Byzantium. Sight, Sound, and Space in Divine Liturgy*, Cambridge UP, 2021.

pentru pictura, dar și controversesele teologice ale erei Comnenilor. Scris în jurul anului 1200 ca text mnemotehnic, poemul e un mic manual cu instrucțiuni liturgice pentru clerici, cu un accent pe diaconi. Deși folosește în mod evident „Protheoria” lui Nicolae al Andidei, nu este o simplă versificare a acesteia, citind sau modificând în sens personal semnificațiile simbolice ale acesteia și trebuind să fie privit ca un comentariu liturgic de sine stătător¹⁸.

Poemul se deschide cu o introducere explicit didactică, accentuând necesitatea pentru celebranții Liturghiei să cunoască originea și teologia ritualului Liturghiei, cine l-a creat, cum funcționează, ce realizează și ce efecte produce. Prefigurată tipologic de sacrificiul nesângeros al lui Melchisedec (*Fc* 17), prezentat de David ca tip al lui Hristos (*Ps* 109, 4), Liturghia are ca model ultim Cina sacrificială a Domnului cu apostolii Săi, cărora le-a dat pâinea și vinul ca Însuși Trupul Său jertfit încă de la întrupare (cf. *Ps* 39, 7; *Evr* 10, 15), cu mandatul explicit de a o reface mereu ca aducere-aminte de El (*I Co* 11, 25). Așa cum arată și Liturghiile cele mai vechi ale lui Marcu și Iacob, fratele Domnului, pentru realizarea tainei Trupului euharistic sunt necesare trei condiții: celebrantul, formularul liturgic și elementele – pâine și vin amestecat cu apă. Acestea se prefac (*metapoiēsis*) în Trupul Domnului prin rugăciune, chemarea Numelui Său (*In* 14, 13), și venirea Duhului Sfânt. Și creează între cei care se împărtășesc cu vrednicie frățietatea unui singur Corp (*I Co* 10, 17; *Ps* 132, 1). În acest punct, poemul afirmă răspicat teza fundamentală a „Protheoriei” andidane: Liturghia toată trebuie să adune ea însăși în unitatea unui singur corp toate misterele Economiei lui Hristos de la Întrupare până la a Doua Venire, a căror anamneză rituală trebuie să fie. Chiar dacă unele dintre aceste mistere apar simbolizate de mai multe ori, este indispensabil ca nimic din cuvintele și simbolurile Liturghiei să nu fie eliminate, cu avertismentul că acela care scoate ceva din ele amputează inadmisibil Corpul Economiei lui Hristos și nu mai poate fi considerat preot. Liturghia este o construcție care procedează metodic, pregătind întâi materia și abia apoi demarând edificiul casei. Pregătirea materiei se face la masa punerii-înainte (*prothesis*), azi a proscomidiei, care este ieslea nașterii lui Hristos. Agnețul scos ca jertfă din prescură (*prosphora*): Fecioara. Părțile scoase pentru vii și morți din celelalte trei prescuri „jertfite” „se sfințesc” ulterior și ele (în Potir) și devin un Trup al Domnului. Tămâia simbolizează tipologic darurile magilor aduse la nașterea lui Hristos. Diaconul care pregătește darurile la masa punerii-înainte e icoana arhanghelului Bunei Vestiri sau a lui Ioan Botezătorul. Preotul la Liturghie e tip al lui Hristos Dumnezeu-om și Cuvântul lui Dumnezeu. Cele zece cereri ale ecteniei mari rostite de diacon au numărul corului celor nouă cete îngerești dionisiene unit cu cel al oamenilor. Cele trei antifoane (Psalmii 91, 92 și 94 și cu refrenele lor) sugerează cei treizeci de ani ai vieții Domnului, de la naștere până la botez, iar Intrarea cu Evanghelia, arătarea Domnului

¹⁸ R. Betancourt, *op. cit.*, 15, pp. 440 și 436-437.

la Iordan. Imnul Trisaghion revelează cele Trei Ipostase egale ale Sfintei Treimi descoperite și Ele la Iordan. Citirea Apostolului arată chemarea apostolilor. Tămâierea făcută de șapte ori la Liturghie arată cele șapte daruri ale Duhului Sfânt (*Is* 11, 2), cea dinainte de Evanghelie arătând harul Duhului dat ucenicilor, trimiși să vindece orice boală. Citirea Evangheliei arată predica și Legea nouă a Domnului, iar rugăciunile de după Evanghelie, învățătura Sa în cei trei ani de activitate publică, dar și cateheza celor ce se pregăteau pentru Botez. Strămutarea darurilor („dumnezeieștilor taine”) pe jertfelnic, icoana venirii lui Iisus de la Betania la Ierusalim, a răstignirii și învierii Lui în mormânt. Imnul Heruvic are rolul atenționării credincioșilor că urmează să-L primească pe Împăratul a toate. Spălarea mâinilor arhierelui arată spălarea lui Pilat pe mâini în semn de nevinovăție (*Mt* 27, 4). Preotul se roagă ca jertfa să fie bine-primită de Dumnezeu și poruncește credincioșilor să îmbrățișeze și să alunge orice ranchiună din suflet. Diaconul poruncește atenție, pentru că acum Hristos Pantocratorul Își predă Tatălui Duhul dumnezeiesc (*In* 19, 30). Închiderea ușilor altarului arată întunericul de deasupra Golgotei (*Mt* 27, 45), iar recitarea Simbolului credinței, mărturisirea lui Iisus ca Dumnezeu de centurionul roman (*Mt* 27, 54). Diaconul care cheamă de trei ori credincioșii să stea sus arată îngroparea de trei zile și starea sus (*ana-stasis*) a Mântuitorului înviat. Fără a primi o lectură simbolică, poemul rezumă interpretativ dialogul introductiv al anaforalei dintre preot și credincioși: după ce se roagă să vină peste ei „ajutorul lui Dumnezeu” (*Evr* 4, 16, în loc de „harul” din *2 Co* 13, 13), preotul îi cheamă să-și ridice „simțirile” (în loc de „inimile”) de cele pământești și să înalțe „mulțumire” lui Dumnezeu. În același registru descriptiv interpretativ evocă poemul și anafora: vorbind cu Dumnezeu în duh de taină, preotul relatează (*mystikōs anapherei*) cele ascunse ale lumii de sus a lui Dumnezeu făcute arătate prin venirea lui Hristos, evocă imnul de biruință al serafimilor (*Is* 6, 3), la care credincioșii se asociază cu imnul lor (adăugând *Osana*; *Ps* 117, 25–26), vocația celor de pe pământ fiind să imite în chip corespunzător ordinul inteligențelor supracosmice ale îngerilor. Preotul arată apoi pâinea și vinul „jertfite” (la proscomidie) ca Trupul și Sângele Domnului, imitându-I (*kata mimēsin*) cuvintele de la Cină, după care amintește toate misterele Economiei divine predate nouă de sfinții părinți și apostoli, „din ale lor, prin ei, prin fiecare și prin toți”. Rugându-se apoi și „pecetluind” darurile cu semnul crucii, acestea „sunt desăvârșite” prin lucrarea întregii Sfinte Treimi (harul Tatălui, sfatul Fiului și venirea Duhului). După care face aducerea-aminte a trei categorii de persoane: sfinții, dreptii și mai ales Fecioara Maria; cei adormiți în nădejdea învierii; și cei vii care duc viețuirea (*politeia*) cinstită a credinței ortodoxe. Îi cheamă apoi pe cei prezenți să laude și slăvească într-un suflet Sfânta Treime și să-L cheme pe Dumnezeu ca „Tată” rostind cu glas mare „Tatăl nostru”. În loc de comentariu, poemul enumeră calitățile morale indispensabile care-i îndreptătesc pe creștini să adreseze lui Dumnezeu cererile rugăciunii Domnului. Evocă apoi rugăciunea preotului la plecarea capetelor cu chemarea lui Hristos prezent în chip nevăzut să coboare de sus să dea El Însuși celor

prezenți Trupul Său: „Celor sfinți, cele Sfinte” (*tois hagiois ta hagia*), și ridicarea Agnețului, prin care arată Înălțarea la cer a Domnului (FA 1, 9–11). Iar cei prezenți aclamă pe Hristos Domnul Slavei ca Singurul Sfânt. Preotul împarte (*diarei*) Trupul Domnului în patru părți: cu una umple Potirul, cu a doua împărtășește clerul, a treia pentru nebotezați o pune iarăși în Potir, iar cu a patra împărtășește poporul chemat de diacon. După convenita rugăciune de mulțumire, preotul întoarce Potirul la proscomidie, arătând Venirea viitoare a Cuvântului (cf. FA 1, 11) și, rostind rugăciunea din spatele amvonului, cere lui Dumnezeu să binecuvânteze poporul creștin ca moștenire a Sa și să păzească pe toți cei care umplu biserica.

O simplă lectură în paralel relevă faptul că după Intrarea Mare și Heruvic, autorul poemului liturgic părește litera „Protheoriei”, rămânând însă în spiritul ei. Nu evocă nici simbolismul „aerului” ca noapte a trădării lui Iisus de Petru și de Iuda, nici cel al evantaielor diaconilor ca tremur al îngerilor în fața pătimirilor lui Hristos. Nu reține nici insistența proprie lui Nicolae al Andidei (viu criticată însă de Nicolae Cabasila) pe rolul preotului *in persona Christi* de mijlocitor după epicleză pentru sfinți și Maica Domnului. Nu face referire nici la turnarea de apă caldă în Potir înainte de împărtășire, nici la ridicarea Agnețului ca icoană a Învierii, nici la ridicarea Potirului după împărtășire ca icoană a Înălțării (cf. Ps 56, 6) și ultima lor tămâiere ca harul Duhului Sfânt dat de Hristos apostolilor după Înviere (In 20, 22), și nici la împărtășirea prescurii ca binecuvântare (*eulogia*) finală după rugăciunea din spatele amvonului — toate prezente în comentariul lui Nicolae al Andidei¹⁹.

Autorul bizantin anonim al „Tâlcuirii dumnezeieștii Liturghii” în 264 de versuri încheie mai rapid, simplificând în stil personal în cheie descriptivă, partea finală a Liturghiei euharistice. Fapt important și demn de remarcat este că renunță la simbolism și ritual ca spectacol și revine la litera concretă a celebrării misterului liturgic recentrat sacramental și etic pe cuminecarea euharistică cu Hristos Cel răstignit, înviat și înălțat.

¹⁹ Cf. *supra*, n. 10.

II

Tâlcuire a dumnezeieștii Liturghii²⁰

Necesar lucru pentru toți preoții este
să cunoască tainele dumnezeieștii Liturghii:
de unde și-au luat începutul, cine le-a arătat,
ce anume e săvârșit în ea, cum și în ce mod anume,
5 și ce răsplată au cei care au parte de ele.
Melchisedec primul este introdus
tip al Domnului de David²¹,
fiindcă el a adus jertfă bineplăcută lui Dumnezeu
pâine și vin când l-a întâlnit Avraam oarecând²².
10 După care Domnul, cinând cu ucenicii
luând pâine, a binecuvântat și le-a dat zicând:
„Luați! Mâncați! Trup al Meu este”²³;
asemenea și paharul, mulțumind, a zis:
„Beți din acesta toți, căci Sânge al Meu este”²⁴
15 și poruncă a adăugat înțelepților apostoli, zicând:
„Spre pomenirea Mea faceți asta”²⁵.
De aceea, urmând noi celor spuse
și cu tărie crezând din cele zise mai sus
că se fac cu adevărat Trup al Domnului;
20 ceea ce negreșit se și face și devin Însuși Acesta,
cum am primit de la ei, așa și ținem²⁶.
Căci a zis undeva David: „Jertfă n-ai vrut,
dar Mi-ai făcut trup”²⁷, negreșit al Domnului,
și a arătat foarte limpede dumnezeiasca descoperire,
25 a dumnezeieștilor taine, care avea să se facă.

²⁰ Traducerea textului critic editat de L. Westernik: *Michaelis Pselli Poemata*, Teubner, Leipzig, 1992, pp. 399–406. În manuscrisele târzii, poemul poartă suprascrierea „Al precinstitului Mihail Psellos”.

²¹ *Ps* 109, 4.

²² *Fc* 14, 17–20; *Evr* 7, 1; cf. *Protheōria*, cap. 8; *PG* 140, 428C.

²³ *Mt* 26, 26.

²⁴ *Mt* 26, 28.

²⁵ *I Co* 11, 24–25; cf. *ibid.*, cap. 2; col. 420C.

²⁶ Cf. *ibid.*, cap. 2; col. 420C.

²⁷ *Ps* 39, 7; *Evr* 10, 15; cf. *ibid.*, cap. 7; col. 428AB.

- Află însă cum anume Se sfințește Trupul Acesta:
în primul rând, trebuie negreșit să existe un om în viață,
în al doilea rând, cuvinte scrise în comuniune cu Cuvântul,
în al treilea rând, pâine și vin amestecat cu apă,
30 cum am primit din coasta sfântă²⁸,
și cum a arătat în Liturghia sa Marcu²⁹
și mai înainte Iacob, fratele Domnului³⁰.
Și lucrul negreșit se face atunci când sunt prezente acestea,
căci prin rugăciune, cum învață Pavel³¹,
35 și venirea Sfântului Duh,
se prefac³² în chip străin în Trup al Domnului;
și, precum a spus dinainte preadumnezeiescul Cuvânt,
„câte veți cere în Numele Meu
negreșit le veți și lua fără nicio îndoială”³³.
40 Și cei care se împărtășesc de Acesta în chip frumos și plăcut lui Dumnezeu
una [un singur Corp] se vor face negreșit,
cum a dat dinainte mărturie prorocul psalmist [David]³⁴.
De aceea, preadumnezeieștii și minunații părinți,
adunând într-un singur corp³⁵ toate cele ale Economiei Lui,
45 au dat în scris noroadelor, până la sfârșitul lumii,
această Liturghie dumnezeiască,
și au predat să facă amintirea dumnezeieștilor ei mistere,
de la venirea lui Gavriil la Fecioara³⁶,
până la arătarea [celeia de-a doua] veniri a lui Hristos³⁷;
50 măcar că greu este a le aduce pe fiecare din ele
la o evidențiere și contemplare subtilă,
fiindcă de multe ori unul din ele e relatat de două sau trei ori³⁸,
astfel încât cel care taie cuvintele dumnezeiești

²⁸ *In* 19, 34.

²⁹ F. E. Brightman, *Liturgies, Eastern and Western, being the texts original or translated of the principal Liturgies of the Church. 1: Eastern Liturgies*, Oxford, 1896, p. 133, r. 1-2.

³⁰ *Ibid.*, p. 52, r. 7-8.

³¹ *1 Tim* 4, 5.

³² *Metapepoiētai*.

³³ *In* 14, 13.

³⁴ *Ps* 132, 1; *1 Co* 10, 17.

³⁵ Cf. *ibid.*, cap. 1-2; col. 417A–420B.

³⁶ *Lc* 1, 26.

³⁷ *Emphaniseos parousias. Mt* 24, 27; cf. *ibid.*, cap. 3; col. 420D–421A.

³⁸ *Ibid.*, cap. 4; col. 421C.

- și lasă deoparte ceva din simbolurile lor
55 ca pe un membru putred, socotindu-l de prisos,
nu a împlinit un corp, nici nu este un preot.
Acestea [fie spuse] spre a trezi mintea să înțeleagă
lucrurile înțelepte și cu anevoie de înțeles ale dumnezeieștilor taine.
Învață acum succint întreg adevărul.
- 60 Mai întâi, trebuie pusă în chip potrivit temelia,
și abia atunci să fie zidită în sus casa,
și să existe dinainte materia oricărui lucru,
și abia atunci să fie dus la capăt ce îți stă înaintea.
Așa trebuie făcut în chip și mai apăsător aici.
- 65 Mai întâi punerea-înainte³⁹, și atunci să fie aduse
rugăciunile și făgăduințele dumnezeieștii Liturghii
până la sfârșit peste cele puse înainte;
căci se numește punere-înainte de la faptul că pune înainte
și arată cele ce urmează a fi completate de acestea.
- 70 Prescura⁴⁰ se ia ca tip al Fecioarei
și mica parte adusă [jertfă] din ea
înfațișează de trei ori cinstitul Trup al Dumnezeului-om, Cuvântul
născut din Fecioara însăși.
Și chiar dacă se jertfesc⁴¹ trei [prescuri] și chiar mai multe, pe cât se pare,
75 spre lăsarea păcatelor viilor și morților,
totuși se sfințesc și, precum am spus mai înainte,
din ele se face un singur Trup al Domnului⁴².
Iar sfânta punere-înainte anunță dinainte ieslea⁴³
în care a fost pus Hristos odată născut de Fecioara⁴⁴.
- 80 Tămâia e un tip natural al aromatelor
pe care i le-au adus magii închinându-I-se⁴⁵.
Diaconul care a pregătit-o [punerea-înainte]
poartă icoana arhanghelului Gavriil,
care a zis Fecioarei: „Bucură-te, binecuvântată!”⁴⁶,
- 85 sau arată icoana Mergătorului-înainte Ioan,

³⁹ *Prothesis*, azi *proscomidia*.

⁴⁰ *Prospora*; *ibid.*, cap. 9; col. 429A.

⁴¹ *Thysiazontai*.

⁴² Cf. *ibid.*, cap. 10; col. 429D.

⁴³ *Lc 2, 7*;

⁴⁴ Cf. *ibid.*; col. 429C

⁴⁵ *Mt 2, 11*.

⁴⁶ *Lc 1, 26–28*; cf. *ibid.*

- care spune „Pocăiți-vă, căci Împărăția cerurilor
s-a deschis cu adevărat tuturor muritorilor!”⁴⁷.
Preotul care începe dumnezeiasca Liturghie
este tip al Dumnezeului-om Cuvântul egal cu Acesta⁴⁸.
- 90 Cererile spuse de diacon,
care face începutul lor cu pacea,
are numărul egal cu corul preadumnezeieștilor minți
ale heruvimilor, serafimilor, tronurilor, domniilor,
stăpânilor, puterilor, principatelor, arhanghelilor
95 și îngerilor⁴⁹, și al tuturor muritorilor.
Cele trei stări ale dumnezeieștilor antifoane⁵⁰ însemnează
cei treizeci de ani ai Dumnezeului-om Cuvântul,
de la naștere până la baia botezului,
divizați în trei decade desăvârșite,
100 cum arată și modul succesiunii lor:
căci primul [antifon] se încheie cu
„pentru rugăciunile Născătoarei de Dumnezeu”,
al doilea duce la „pentru rugăciunile sfinților”⁵¹,
iar al treilea îl introduce pe „Cel minunat între sfinți”.
105 Intrarea [cu Evanghelia] evidențiază arătarea Domnului
și sugerează negreșit Iordanul și venirea Sa la el,
cum grăiesc într-un glas cuvintele sfinților psalmi⁵².
Imnul de trei ori sfânt⁵³ arată ipostasele
Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt,
110 măcar că el este potrivit în chip uimitor Fiecăreia din cele Trei,
căci Fiecare e sfânt, tare și, împreună cu acestea,
fără de moarte, Dumnezeu și Stăpân.
După care vine citirea din dumnezeieștii Apostoli⁵⁴,
care arată alegerea dumnezeieștilor ucenici.
115 Imnul Aliluia cuprinde treimea
acelorași Ipostase ale Sfintei Treimi.
Pecetluirea [semnul crucii], pe care obișnuiește preotul să o facă,

⁴⁷ Mt 3, 2; *ibid.*, cap. 11; col. 432B.

⁴⁸ *Isotipos tou theanthrōpou Logou*.

⁴⁹ Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* VI, 2; PG 3, 200D–201A.

⁵⁰ Psalmii 91, 92 și 94.

⁵¹ Cf. *ibid.*, cap. 12; col. 433AB.

⁵² Ps 91, 1; *ibid.*, col. 436D.

⁵³ *Trisagion*; cf. *ibid.*, cap. 13; col. 433D–436A.

⁵⁴ Cf. *ibid.*, cap. 15; col. 437C.

- e ca o pecete pusă peste cuvintele prorocilor⁵⁵.
Tămâia iarăși arată harul Duhului
120 dat ucenicilor de Cuvântul,
când i-a trimis să tămăduiască orice boală⁵⁶;
de șapte ori se aduce ea în dumnezeiasca Liturghie,
pentru că în șapte se împart, cum știm din Scriptură,
harurile Duhului Sfânt⁵⁷.
125 Venerata Evanghelie arată propovăduirea
și legile pe care ni le-a pus Stăpânul a toate⁵⁸.
Rugăciunile și cererile de după Evanghelie,
până la imnul Heruvic, sugerează
învățătura lui Hristos în cei trei ani
130 și pe cea a celor pregătiți pentru botez,
prin care-i catehiza pe aceștia puterea cuvântului
și împreună cu ea îi atrăgea lucrarea minunilor⁵⁹.
După care strămutarea⁶⁰ dumnezeieștilor taine
pe jertfelnic poartă în ea
135 venirea lui Iisus de la Betania la Ierusalim,
înălțarea crucii și mormântul Domnului⁶¹.
Imnul [Heruvic] cântat poruncește tuturor
să aibă și mai atentă mintea până la sfârșit,
ca unii care vor primi pe Împăratul a toate⁶².
140 Spălarea [mâinilor] arăta spălarea lui Pilat, care a zis:
„Nevinovat sunt eu de această fărădelege”⁶³.
După acestea, preotul se roagă ca jertfa
să se facă bine-primită lui Dumnezeu, Stăpânul a toate,
și ecfonisul poruncește sărutarea
145 și conjură orice ținere de minte a răului de către suflet⁶⁴.
„Ușile! În înțelepciune să luăm aminte!” poruncește [diaconul],
adică să fim atenți, căci Atoatețiitorul

⁵⁵ Cf. *ibid.*

⁵⁶ *Mt* 10, 1; cf. *ibid.*, cap. 17; col. 440D.

⁵⁷ *Is* 11, 2.

⁵⁸ Cf. *ibid.*; col. 440C.

⁵⁹ Cf. *ibid.*; col. 440D–441A.

⁶⁰ *Metathesis*.

⁶¹ Cf. *ibid.*, cap. 18; col. 441AC.

⁶² Cf. *ibid.*; col. 441B.

⁶³ *Mt* 27, 24.

⁶⁴ Cf. *ibid.*, cap. 19; col. 444AB.

- Își predă Tatălui Duhul preadumnezeiesc⁶⁵.
Închiderea ușilor arată, cred, întunericul
150 făcut atunci de soarele care a apus⁶⁶,
iar dumnezeiescul Simbol [al credinței arată] mărturisirea lui Dumnezeu,
a Dumnezeului-om Cuvântul de cei care strigau atunci⁶⁷.
Dumnezeiasca înviere⁶⁸ o arată apoi în icoană
îngerul care strigă „Să stăm [sus] frumos și cu frică”⁶⁹
155 și prin diacon vestește sculara,
prin întreita sa glăsuire⁷⁰ însemnând
îngroparea de trei zile a lui Dumnezeu Domnul.
Credincioșii făgăduiesc să-I aducă lui Dumnezeu
ca „jertfă de laudă” „mila și pacea”.
160 Preotul zice „Să luăm aminte”, cum a zis mai înainte,
și „Ajutorul lui Dumnezeu⁷¹ să fie cu voi cu toți!”,
iar poporul se roagă „Și cu duhul tău”.
„De la cele pământești să ne ridicăm simțirile”, mai spune,
După care primește de la toți răspunsul celor care
165 spun cu glas mare: „Le avem către Domnul”,
după care spune iarăși „Să înălțăm mulțumire
Domnului Dumnezeului nostru”, iar poporul zice „Cuvenit [lucru este]”.
Apoi, rugându-se cu tremur și frică
și vorbind cu Dumnezeu, relatează în duh de taină⁷²
170 cele mai înainte ascunse, iar acum făcute arătate⁷³
prin venirea Dumnezeului-om Cuvântul;
iar când heruvimii și serafimii strigă lui Dumnezeu
cântarea de biruință de trei ori Sfânt⁷⁴,
poporul strigă și spune în fața lor
175 „Unul Dumnezeu Cel de trei ori Sfânt! Osana întru cele mai înalte!
Mântuiește-ne, Cel ce vii în Numele Domnului!”⁷⁵,

⁶⁵ *In* 19, 30; *ibid.*; col. 444B.

⁶⁶ *Mt* 27, 45.

⁶⁷ *Mt* 27, 54.

⁶⁸ *Ana-stasis*, în sens concret de „stare sus”.

⁶⁹ Cf. *ibid.*, cap. 19; col. 444CD.

⁷⁰ „Să stăm frumos, cu frică, să luăm aminte.”

⁷¹ *Evr* 4, 16 în loc de „harul” este din 2 *Co* 13, 13.

⁷² *Anapherei mystikōs*.

⁷³ *Col* 1, 26.

⁷⁴ *Ton epinikion kai trisagion hymnon*; *Is* 6, 3; cf. *ibid.*, cap. 24; col. 449B.

⁷⁵ *Ps* 117, 25–26.

fiindcă în chip corespunzător imită în chip tainic cele pământești
cinul supralumesc și înțelegător [al îngerilor].
După care, prin imitare⁷⁶ a dumnezeiescului Învățător,
180 arată celor de față pâinea jertfită⁷⁷,
în chip asemănător și paharul, spunând cu glas mare
„Beți din acesta toți, căci este Sângele Meu!”.
Apoi ne face aducere-aminte de dumnezeieștile mistere,
pe care sfinții părinți sau, mai bine zis, apostolii
185 ne-au predat să fie aduse
din cele ale lor și prin ele, prin fiecare și prin toți.
Și iarăși rugându-se și pecetluind darurile,
cu bună-plăcerea și harul Singurului Dumnezeu și Tată,
cu sfatul Dumnezeului-om Cuvântul Dumnezeu
190 și cu venirea dumnezeiescului Său Duh
desăvârșește⁷⁸ în chip minunat cele aflate înainte;
și face aducerea-aminte⁷⁹ a trei categorii de persoane:
mai întâi, de sfinți și de toți dreptii,
„cu ale căror rugăciuni caută-ne, Dumnezeule”,
195 „mai ales” însă de „Fecioara Maria”;
împreună cu ei, în al doilea rând, de toți cei adormiți
în nădejdea învierii și vieții veșnice,
ca Dumnezeu să le dea odihnă;
iar, în al treilea rând, de întreg cinul celor vii
200 care trăiesc în viețuirea cinstită a credinței ortodoxe.
Cererea celor trei rugăciuni arată asta.
Și iarăși rugându-se poruncește răspicat
tuturor „să laude și să slăvească într-un suflet”
Sfânta Treime, ca să vină harul și să-i facă vrednici
205 să se împărtășească cu dumnezeieștile Taine
strigând: „Și ne învrednicește, Stăpâne, fără de osândă
să îndrăznim să Te chemăm Tată pe Tine, Dumnezeule,
și să spunem cu glas mare «Tatăl nostru»”⁸⁰.
Fiindcă drept este să spună „Tatăl nostru”
210 doar cei care după botez Îl urmează pe Dumnezeu;

⁷⁶ *Kata mimēsin.*

⁷⁷ *Ton thyomenon arton.*

⁷⁸ *Teleioi.*

⁷⁹ *Poiei tēn anamnēsia.*

⁸⁰ *Mt 6, 9–13.*

- „Sfintească-se numele” Dumnezeului-om Cuvântul
doar cei care nu fac nelegiuire în viața lor;
„Vină Împărăția Ta” doar cei care fug de cele de jos,
de bucuria tiranului și de necăjirea patimilor;
- 215 poate cere „Facă-se voia” Domnului
cel care o arată prin faptele sale bune;
poate cere să ia îndeajuns „pâinea spre ființă”
cel care nu se predă plăcerilor vieții;
„și ne lasă datoriile”, cei care nu țin minte răul
- 220 și iartă toate celor care se leagă de ei;
să nu fie aruncați „în ispită”, nici în primejdii,
cei care nici pe ei înșiși, nici pe alții nu-i aruncă în ispite,
și să fie „izbăviți de cel rău”, cei care duc război
și se ridică la luptă cu Satana însuși;
- 225 și „a Ta este Împărăția, puterea și slava”,
cei care fug la Dumnezeu din toată inima lor.
Și iarăși rugându-se [preotul] aduce mulțumire
ca „să se netezească tuturor spre bine cele ce le stau înaintea”
„cu îndurările și harul” Dumnezeului-om Cuvântul,
- 230 cheamă pe Cel prezent în chip nevăzut să vină de sus
să dea celor prezenți Trupul
și scump Sângele Său, spune
„Celor sfinți cele Sfinte”, și arată
și de trei ori cinstita sfântă înălțare a Domnului⁸¹.
- 235 Iar cei prezenți spun îndată cu glas mare
„Unul Sfânt și Atotsfânt Domnul Slavei⁸²,
Hristos Cel suprabun și fără de păcat!”⁸³.
După care împarte Trupul Domnului
și, îndată, diaconul îi spune iarăși:
- 240 „Aceste daruri, stăpâne, plinește-le cum este legiuit!”.
Și o parte o amestecă cu Sângele sfânt
și arată că aceia care au trăit cu dreptate în viața de față
s-au unit cu Dumnezeul-om Cuvântul;
a doua e făcută parte întregului cler
- 245 și arată că și noi nădăjduim să fim împreună cu ei
și să trăim împreună cu ei întru toți vecii;

⁸¹ FA 1, 9–11. Cf. *ibid.*, cap. 37; col. 464D.

⁸² I Co 2, 8.

⁸³ Cf. *ibid.*, cap. 37; col. 464C.

- din cele rămase pe disc o parte poartă
tipul celor neinițiați/nebotezați și ea se pune iarăși în potir
și arată că aceștia vor fi împreună cu sfinții
- 250 în ziua judecării prin rugăciunile dreptilor;
iar a patra se face cuminecarea poporului.
După care diaconul îi cheamă la cuminecare
„cu frică, cu credință și cu dragoste”
să vină înaintea împărăției lui Hristos.
- 255 Iar preotul rugându-se înalță mulțumire
Dumnezeului-om Cuvântul Care pe toți robii Săi
i-a făcut vrednici de dumnezeieștile Sale taine.
Și, luând Potirul în chip foarte cuviincios,
se întoarce la punerea-înainte/proscomidiar și-l pune pe ea,
- 260 ceea ce arată venirea⁸⁴ Cuvântului care are să fie⁸⁵.
Și iarăși rugându-se aduce cerere
spunând „Stăpâne Dumnezeule, Cel singur Atoatețitor
binecuvântează poporul Tău, moștenirea Ta,
și plinătatea dumnezeieștii Biserici o păzește.

⁸⁴ *Parousian.*

⁸⁵ Cf. FA 1, 11.